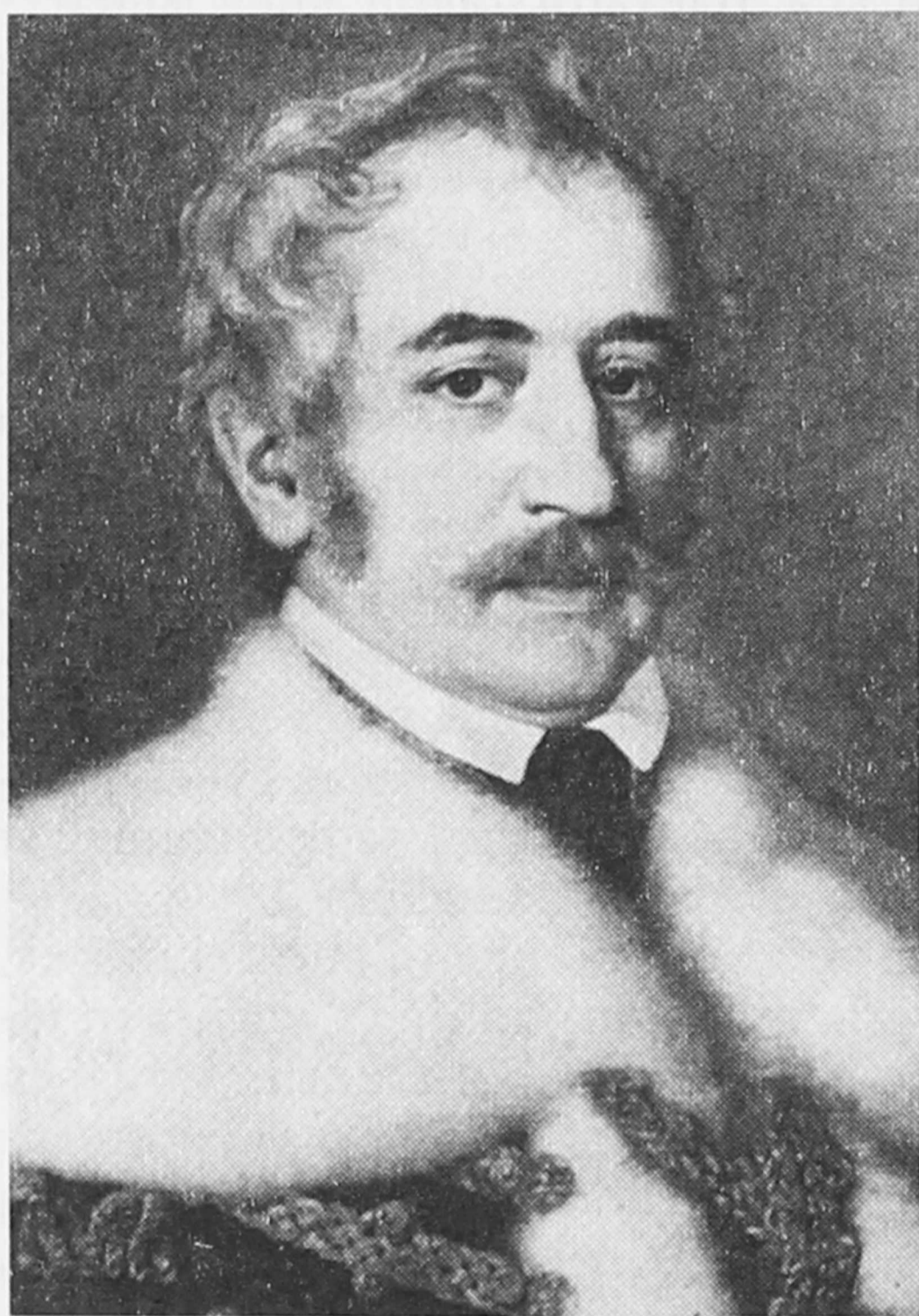

SZÁZHETVENÖT ÉVES AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

Az 1825/27. évi országgyűlés alsó táblája 1826. március 15-én tárgyalta a Magyar Tudós Társaság Széchenyi István felajánlása nyomán készített tervezetét. Március 17-én, az alsó tábla LXXVII-ik ülésén Szatmár vármegye követe – „mint mostani egyik kerületbéli előlülő” – bejelentette, hogy gróf Teleki József mind maga, mind édesanyja, özv. gróf Teleki Lászlóné, mind testvérei nevében írásbeli nyilatkozatot tett, mely szerint az atyjuktól rájuk szállt híres könyvtárt a felállítandó „Magyar Tudományos Intézetnek” ajánlják fel. Az alapító nyilatkozatot – azaz az Akadémiai Könyvtár alapító levelét – , miután Bory Miklós ítélőmester felolvasta a rendek előtt, LXXXIII. sz. alatt felvették az országgyűlés irományai közé. Bory Miklóst ezután kiküldték a főrendek táblájához, hogy ott is közzé tegyék az alapító nyilatkozatot. A főrendek is örömmel fogadták a felajánlást és meg egyeztek, hogy azt a többi Magyar Tudós Társaság számára tett felajánlás mellé csatolják. *1826. március 17-e ezért az Akadémiai Könyvtár születésnapja.* Az országgyűlés törvényt alkotott az Akadémia alapítóiról, köztük a könyvtárat és mellette még ötezer forintot felajánló Teleki nemzetségről. Az alapító Teleki Józsefet az a meggyőződés vezette, hogy a megszervezendő Tudós Társaságnak nagyobb méretű könyvgyűjteménnyel kell rendelkeznie, ha választott feladatának, a magyar nyelv művelésének meg akar felelni.

Teleki József, az MTA első elnöke és az Akadémiai Könyvtár alapítója

Az alapítólevelél „a haza minden polgára” használatára szánta a könyvtárt. Gondoskodott megfelelő könyvtáros kinevezéséről – a főkönyvtárnokot az Akadémia összes-ülése választotta és a Teleki nemzetség nevezte ki, életfogytiglan – és biztosította fizetését. Tiltotta a gyűjtemény más könyvanyaggal való összekeverését, előírta, hogy a könyvtárról nyomtatott katalógust kell kiadni és fenntartotta a család tulajdonjogát arra az esetre, ha a Tudós Társaság megszűnne. Nem tisztázta azonban a létesítendő Akadémia és a Nemzeti Múzeum közötti viszonyt; ez később sok kellemetlenséget okozott. Az Akadémia keretében létesített nyilvános tudományos könyvtár egyébként a Magyar Tudós Társaság sajátossága volt, a külföldi akadémiák inkább kisebb, főként folyóiratokból álló zárt könyvtárt létesítettek.

A Magyar Tudós Társaság 1831 őszén kezdte meg működését, ekkor a (jelenlegi Gresham-palota helyén

LXXXIII-dik SZÁM LXXVII-dik ÜLÉSBEN

Nyilatkoztatása Gróf Teleki Józsefnek, a' fel állittandó Magyar Nemzeti Tudományos Intézet számára ajánlott Könyv-Tára eránt.

Nro. LXXXIII. IN SESSIONE LXXVII.

Declaratio Comitis Josephi Teleki, pro erigendo Hungarico-Nationali Literario Instituto, Bibliothecam suam offerentis.

Die 17. Martii 1826.

Ad Serenissimum Caesareo-Regium Haereditarium Principem, Archi-Ducem Austriae, et Regni Palatinum, Excelsos Proceres, et Inclytos Status et Ordines Regni Diaetaliter congregatos humillima Declaratio Josephi Comitis Teleki, nomine etiam Cointeressatorum. —

Serenissime Caesareo-Regie Haereditarie Princeps, Archi-Dux Austriae et Regni Hungariae Palatine! Excelsi Proceres, Inclyti Status et Ordines!

Ut Societas Erudita ad promovendam Linguae Nationalis et per hanc scientiarum culturam erigenda, et juxta Planum per specialem Regnicolarem Deputatio-

(2

tio-

1. Ut eadem mox Musei Nationalis erigendaeque Societatis Eruditae Individuis, hoc sine exmissis, penes specialem Cathalogum, sumptibus nostris cum tempore typis excudendum, sua forma resignetur.

2. Post resignationem in accomoda localitate, per Musei Nationalis erigendaeque Societatis Eruditae Directionem designanda, separatim erigatur, & publico usui pateat.

ACTA SESSIONIS LXXVII.

481

8. In casum illam insperatum si cum tempore Institutum Societatis Eruditae aut Musei Nationalis collabi, aut extra fines Regni Hungariae transferri contingeret, libera cum hac Bibliotheca disponendi facultas, nobis haeredibusque nostris in salvo relinquatur. Caeterum.

9. Nobis successoribusque nostris reservamus facultatem, absque omni tamen ex eo derivanda Obligatione, Bibliothecam hanc pro ratione circumstantiarum completandi ac ampliandi, quo in casu necessitatum Societatis Eruditae nobis remoustrandarum, specialem semper habituri sumus rationem

Quois Benignitati, Altis Gratiis, ac Benevolentiae devotus, omni cum subjectione amorior Serenitatis Vestrae Caesareo-Regiae, Excelsorum Procerum, et Inclytorum Statuum et Ordinum humillimus servus Josephus Comes Teleki m. p. nomine etiam Novercae, Ladislai condam Teleki Viduae, qua tamen Filius, ex eodem Marito suscepti, naturalis et legitimae Tutricis et Curatricis, prout et nomis fratrum suorum Adami et Samuelis.

Részletek a könyvtár alapító okiratából

álló) Deron-házban béreltek néhány – csak a hivatal elhelyezésére elegendő – helyiséget. A Teleki-könyvtár átvételéről így szó sem lehetett. A nehézségeket úgy hidalták át, hogy a Teleki család Szervita téri házában biztosította a könyvtár használatát az Akadémia tagjainak. Az alapítás után hamarosan gyűlni kezdtek a Magyar Tudós Társaság saját kezelésben lévő könyvei is. A könyvanyag és folyóiratok részben vásárlások, részben csere, valamint kötelespéldány-szolgáltatásból, Teleki József elnök és sokan mások adományából növekedett. A könyvtár természetesen nem rendelkezett külön költségvetéssel. A vásárlás kezdetben nehézkes volt, a tagok az ülések elé terjesztették a beszerezendő könyvek jegyzékét, végül az elnök döntött a beszerzésről. Jelentős szerepet játszott a könyvtár gyarapodásában a nemzetközi csere. A Magyar Tudós Társaság 1833 végén, az első évkönyv megjelenésekor ajánlotta fel cserekapcsolat létesítését a külföldi tudós társaságoknak. Már az 1830-as években több mint egy tucat intézménnyel – köztük a londoni Royal Societyvel, a Bajor Akadémiával, a Porosz Királyi Akadémiával, a Szentpétervári Akadémiával – létesült cserekapcsolat, amely a kezdeti években egyértelműen a Magyar Akadémiának volt előnyös. A magyarországi könyvtermés beszerzését köteles példányok útján próbálta biztosítani az Akadémia. 1837-ben királyi határozat született az Akadémiának köteles példányként juttatandó hazai nyomtatványokról, ezt a rendeletet 1840-ben az országgyűlés törvénybe foglalta. Az Akadémia levéltárában található adatok szerint kevés siker koronázta ezt a törekvést: a nyomdák rendszertelenül, vagy egyáltalán nem teljesítették kötelezettségüket.

Az Akadémia történetének első évtizedeiben a könyvtár így leginkább hagyatékok és ajándékozások révén gyarapodott. Ez rányomta a bélyegét az anyag jellegére is: heterogén, nem tervszerűen gyarapított és nem mindig a társaság valódi igényeinek megfelelő könyvek kerültek a könyvtárba. Az első nagyobb hagyatékot, a Kresznerics-féle könyv-, ősnymtatvány- és pénzgyűjteményt Teleki József vásárolta meg az Akadémia számára. 1835-ben Marczibányi Livius apja, Marczibányi Márton könyvtárának több száz kötetét ajándékozta a Tudós Társaság könyvtárának. A legnagyobb mennyiségű könyvajándékot gróf Batthyány Kázmér és Gusztáv juttatta az Akadémiának. A 30.000 kötetes rohongi és a több mint 2600 kötetes kishéri könyvtárt Toldy Ferenc, a Tudós Társaság titoknok (mai szóval főtitkára) személyesen vette át az adományozóktól. Nemcsak a magyar kultúra mecénásai, de az Akadémia tagjai is gyarapították ajándékaikkal a könyvtárt, általában saját megjelent munkáikkal vagy az általuk szerkesztett folyóiratokkal.

Bizonyos könnyebbséget jelentett a helyszűkéhez képest, amikor 1836-ban az Úri utcai Trattner-Károlyi-házban (ma Petőfi Sándor u. 3.) bérelt helyiségeket a Magyar Tudós Társaság. Itt a hivatali szobák és üléstermek mellett négy nagyobb és négy kisebb helyiséget a könyvtárnak is biztosítottak. Ezeket már megfelelő könyvtári berendezéssel látták el; így lehetőség nyílt a Tudós Társaság saját könyvanyagának teljes rendezésére és a Teleki-könyvtár átvételére. Kinevezett könyvtárnok nem lévén Toldy Ferenc egy írnok segítségével maga rendezte és katalogizálta a könyvanyagot. A könyveket szakrendben állították fel. Ekkor még külön kezelték a Teleki-könyvtárt, amelyet valószínűleg eredeti szakrendjében állítottak fel. Toldy 1844 őszére készült el a rendezéssel, ekkor a könyvtár saját, szabad rendelkezésű része teljesen feldolgozva, a Teleki-könyvtár pedig felállítva, használatra készen állt. Ekkoriban vezethette végig Toldy Vörösmarty Mihályt, a Tudós Társaság rendes tagját, a könyvtár helyisé-

gein, aki ezen élmény hatására írta *Gondolatok a könyvtárban* című versét. A könyvtárt hivatalosan az 1844. évi XIII. nagygyűlés keretében nyitották meg. A december 23-i ülésen Toldy Ferenc titoknok rövid előadásban vázolta az Akadémia Könyvtár történetét, majd Bajza József olvasta fel *A Telekiek tudományos hatása* című értekezését. Az előadások után a titoknok bemutatta a könyvtár helyiségeit, melyek közül az egyiket Teleki József elnök Ferenczy István által készített mellszobra díszítette. (Ma a III. emeleten, az Akadémia Művészeti Gyűjteményében látható.) A könyvtár ekkor nagyjából 60.000 kötetes állománnyal rendelkezett, ennek mintegy kétharmada volt feldolgozva. A Trattner-Károlyi-házban már megvoltak a feltételei a könyvtár üzemszerű működésének. Szervezetten folyt a gyarapítás, és megszervezték a könyvtár rendszeres nyitvatartását is. Az Akadémia tagjain kívül elnöki engedéllyel más tudósok is látogathatták, tehát megvalósult az alapítólevél azon kikötése, hogy a Tudós Társaság könyvtára nyilvános tudományos könyvtár legyen. Közben Toldy titoknok az Egyetemi Könyvtár vezetője lett, így az Akadémiai Könyvtár vezetését nem vállalta tovább. Szaktudását azonban továbbra sem nélkülözhetette az Akadémia, így a könyvtári bizottság könyvtári utasítás elkészítésére kérte fel, amely 1848-ban nyomtatásban is megjelent – *elsőként* Magyarországon!

Az 1848/49-es önvédelmi háború idején, a budai vár ostroma során csak kevésen múlt az Akadémiai Könyvtár teljes pusztulása. A pesti Dunasort ágyúzók császári csapatok eltalálták a Trattner-Károlyi-házat is és tetőzete leégett. A könyvtár azonban szerencsésen megmenekült. A szabadságharc leverése utáni önkényuralmi korszakban az Akadémia működését is korlátozták, egy időre elvesztette kötelezpéldány jogosultságát, a könyvtár gyarapodása az adományozásokra és a nemzetközi cserére korlátozódott. Ebben az időben – 1850-től – irányította először kinevezett könyvtárnok (később főkönyvtárnoknak nevezték) az Akadémiai Könyvtárt, Teleki József Hunfalvy Pált nevezte ki könyvtárnoknak.

Az abszolutizmus fokozatos visszavonulása és a nemzeti szellem ébredése a Magyar Tudományos Akadémiát kivételesen kedvező helyzetbe hozta. Közadakozást indítottak a legfontosabb nemzeti intézmény számára, fényes sikerrel. Megtöbbszörözték az Akadémia alaptőkéjét, és 600 ezer forint gyűlt össze az önálló székház építésére, amely 1865-re fel is épült. Az Akadémia palotájában, a Duna-parti szárny földszintjén előre kidolgozott tervek szerinti helyiségeket kapott a könyvtár. Főraktárként egy 6 méter magas, több mint 400 négyzetméter alapterületű, kettős oszlopsorral tagolt csarnokot építettek. Ezenkívül két mellékraktár épült az udvari szárnyban. Olvasóteremként két, egymásba nyíló, 70 személy befogadására alkalmas terem rendeztek be. Külön könyvtárnoki dolgozószoba is épült. A könyveket a Toldy Ferenc által kidolgozott rendben állították fel, de már tervezték a gyűjtemény jellegének jobban megfelelő új szakrendszert is. A raktári rend leglényegesebb újítása a könyvtár teljes egyesítése volt a Teleki-könyvtár önállóságának felszámolásával. 1867 elején nyitották meg a könyvtárt a szélesebb körű olvasóközönség előtt. A könyvtár technikai berendezése a palotába való költözéstől kezdve a kor színvonalán állt. Az olvasótermekben kezdettől fogva gázvilágítás volt, 1895-ben már a villanyt is bevezették. Az olvasóterem a hét öt napján volt nyitva, ezenkívül az akadémikusok számára még az ülések idején is. Az akadémikusok és egyetemi tanárok részére jelentősen megkönnyítették a kölcsönzést, de a nagyobb közönség számára erősen korlátozott volt a könyvtár használata. Minden bizonnyal ennek tulajdonítható, hogy az olvasóforgalom nem volt túl nagy, évi 6–10 ezer között mozgott.

A könyvtár állománya dinamikusan gyarapodott, az első világháborúig ez 230 ezer művet tett ki. Az 1860-as évek második felétől a könyvtári költségek állandó tételként szerepeltek az Akadémia költségvetésében és 1869-től a kormányzat állandó államsegéllyel támogatta a beszerzést. A gyarapodás jelentős forrása maradt továbbra is a nemzetközi csere, amely impozáns fejlődést mutat: míg 1865-ben 100, 1910-ben már több mint 230 akadémiával és tudományos intézettel állt cserkapcsolatban az Akadémia Könyvtára. A cserkapcsolatok különösen a tudományos folyóiratok beszerzésében töltöttek be pótolhatatlan szerepet. Továbbra is jelentős adományokkal gazdagodott a könyvtár, de már nem mennyiségi, hanem minőségi tekintetben. A dualizmus korában ajándékozta régi magyar könyvekből álló gyűjteményét Ráth György, archeológiai könyveit Pulszky Ferenc, ekkor szerezték meg Szilágyi Dániel turkológus kéziratgyűjteményét és az 1600 kötetes Hadik Gusztáv-féle könyvtárt is. Óriási mértékben gyarapodott a köteles példányok száma, a 19. század végére megtízszereződött. Ez elsősorban az 1898. évi új kötelespéldány-törvénynek volt köszönhető. Ekkor a könyvtár válogatás nélkül vette állományba a beérkezett köteteket; egyes vélemények szerint az állomány fel is hígult ennek következtében. Az 1863-ban készült – később lényegesen módosított – teljességében 54 szakcsoportból álló új szakrendszer szerint rendezték és katalogizálták a könyvtárt. A feldolgozás során helyrajzi, általános és szakkatalógust is építettek; ezek közül az általános katalógust ma is használják.

Az első világháború, az azt követő békediktátum és az ennek következtében beállt gazdasági hanyatlás kétszeresen sújtotta az Akadémiai Könyvtárt. A Magyar Tudományos Akadémia alapítványokban fekvő vagyona elértéktelenedett, államsegélyre sem számíthattak. A külföldi könyvbeszerzés, benne a csere, a világháború alatt csak a Monarchia ausztriai felére és a szövetséges Németországra korlátozódott. A háború után az infláció is nehezítette az Akadémia bekapcsolódását a nemzetközi tudományos életbe. A nemzetközi csere újraindítását gátolta, hogy az említett anyagi nehézségek miatt a Magyar Tudományos Akadémia kiadói tevékenysége nagyon lecsökkent, így nem volt cserealap. Ellenszolgáltatás nélkül viszont csak néhány külföldi tudományos intézet volt hajlandó kiadványait megküldeni.

A két világháború között az Akadémiai Könyvtár és a főkönyvtárnokok állandó küzdelmet folytattak a tizes évek közepétől a húszas évek közepéig keletkezett hiányok pótlásáért. 1925-ben került a könyvtár élére Ferenczi Zoltán irodalomtörténész, aki országos hírnévű könyvtári szakember is volt (korábban az Egyetemi Könyvtárt igazgatta). Csak két évet töltött a könyvtár élén, mégis jelentős eredményeket sikerült elérnie. Megoldották a raktározási problémákat, újraépítették a nemzetközi cserkapcsolatokat, és ismét elő tudták fizetni a külföldi folyóiratokat, mivel ekkorra sikerült anyagilag konszolidálni az Akadémiát. Utóda Szinnyi József nyelvész lett, aki kedvező körülmények között kezdhette meg működését. A pengő bevezetésével értékálló valutával rendelkezett az ország, az Akadémia rendszeres államsegélyben részesült és az 1929-ben az Akadémiára szállt Vigyázó-vagyon megfelelő alapot látszott biztosítani az Akadémiai Könyvtár számára is. Ez utóbbit tekintve a könyvtár – eltekintve az örökség részeként kapott, 17 ezer kötetes Vigyázó-könyvtártól, amely rendkívül értékes kódexeket, ősnomtatványokat és régi magyar könyvanyagot tartalmazott – csalódott elképzeléseiben: az Akadémia vezetése a Vigyázó-birtokok rendbetételét tekintette elsődlegesnek, így a könyvtár alig részesült a vagyon gyümölcseiből. Szinnyi főkönyvtárnok részekre bontva akarta a könyvtár gondjait megoldani. Először a hiányokat igyekezett pótolni, ebben nagy segítség volt a Ferenczi Zoltán idején új

Az Akadémiai Könyvtár raktára a századfordulón

életre keltett cseretevékenység is. Az 1930-as évek második felében már 450 cserkapcsolattal rendelkezett az Akadémiai Könyvtár, amely cserkapcsolatain keresztül sajátos kultúrdiplomáciát is folytatott: például a Magyarországgal hosszú ideig diplomáciai kapcsolatot sem tartó Szovjetunió csaknem harminc tudományos intézetével állt kapcsolatban az Akadémiai Könyvtár. Az újonnan beérkezett nagy könyvadományok azonban stratégiaváltásra kényszerítették Szinnyeit. Ezek feldolgozását és az egyébként is meglévő restancia felszámolását állította előtérbe. A II. világháború alatt Szinnyei utóda, a szintén nyelvész Melich János főkönyvtárnoksága idején a legfőbb feladat a könyvtár állományának védelme volt. Először a legértékesebb kéziratokat és nyomtatványokat csomagolták be és helyezték biztonságba (miután fényképmásolatokat készítettek róluk) a Nemzeti Bank veszprémi sziklaóvóhelyén. (Ezek később Ausztriába, Spital am Pyrhnbé kerültek, onnan a Nemzeti Bank „aranyvonatán” szállították haza az anyagot, amely hiánytalanul és teljesen sértetlen állapotban került meg.) A főváros elleni légitámadások fokozódása miatt gondoskodtak a könyvtár többi értékes anyagának biztonságba helyezéséről. Részben a Magyar Nemzeti Bank pincéjében, részben az Akadémia pincéjében rejtették el az értékeket, velük együtt a könyvtár katalógusait és inventáriumait. Bár az Akadémia székházát komoly épületkárok érték, a könyvtár szakembergárdájának köszönhetően az Akadémiai Könyvtár állománya lényeges kárt nem szenvedett, legnagyobb és különleges jelentőségű értékei sértetlenek maradtak. A világháborút követő évek a helyreállítással teltek.

Az Akadémia államsegélyben részesült, amelyből a könyvtár helyreállítására is nagy összeget fordítottak. Új berendezést kapott az olvasóterem, mellette létrehozták a folyóirat-olvasót. Sikerült növelni a külföldi beszerzést, és a könyvtár igazodott az új elvárásokhoz: feloldotta a korábbi korlátozott hozzáférést, megnyitotta olvasótermeit a szélesebb értelmiségi rétegek előtt.

Az 1949. évi XVII. tc. a Magyar Tudományos Akadémiát – szovjet mintára – az ország legfelsőbb tudományos testületévé tette. Megszüntették önálló, köztestületi jellegét és közvetlen állami irányítás alá vonták – ami akkor közvetlen pártirányítást jelentett. Az Akadémia feladatául szabták a magyar tudományos kutatás elvi irányítását, a kutatómunka fő irányainak összehangolását. Ennek megvalósítására kutatóintézeti hálózatot csatoltak az Akadémiához. Az új intézményhálózaton belül az Akadémia legrégebbi intézetének, a könyvtárnak funkcióját is újraszabályozták. Fő feladata az Akadémia keretei között folyó tudományos kutatások szakirodalmi háttérének biztosítása lett. Új kötelezettségként jelentkezett az intézeti könyvtárak könyvtári szolgáltatásokkal való támogatása is; az Akadémia Könyvtára az akadémiai könyvtári hálózat központja lett. Az Akadémia Elnökségének 1953. évi határozata, valamint a tudományos könyvtárak gyűjtőkörét 1958-ban meghatározó rendelet szerint az Akadémiai Könyvtár gyűjti a marxizmus-leninizmus irodalmát (ez akkoriban kikerülhetetlen kötelezettség volt), a külföldi tudományos akadémiák kiadványait (előzményeivel együtt ez a Magyarországon páratlan „academica gyűjtemény”), a társadalom- és természettudományok terén az alapvető fontosságú műveket és mint tudományos szakkönyvtár az országos viszonylatban „ráosztott” szakokat: ókori történelem, klasszika-filológia, a világirodalom története, orientalisztika és nyelvtudomány. Az új feladatok az Akadémiai Könyvtárt igazi könyvtári nagyüzemmé tették. Ez jelentkezett a könyvtári személyzet nagyarányú növelésében és ez időtől kezdve lett a könyvtár önálló költségvetésű intézmény.

A növekvő könyvállománnyal együtt járó raktározási problémák már az 1960-as években felvetették az önálló könyvtáráépület szükségességét, de az 1970-es évek elejének gazdasági megszorításai a nagyszabású terveket kivitelezhetetlenné tették. Az 1980-as évek hozták meg a megoldást: az Akadémia egykori – 1863 és 1865 között épült – bérháza átépítésével alakították ki az új könyvtárt. Az épület első emeletén 120 személyes olvasótermet alakítottak ki, itt kaptak elhelyezést a katalógusok és a mintegy 18 ezer kötetes segédkönyvtár. A Magyar Tudományos Akadémiáról rendelkező 1994. évi XL. törvényhez kapcsolódó új Alapszabály az Akadémiai Könyvtárt mint a tudományos ismeretek terjesztésének és a tudományos munka előmozdításának feladatát ellátó nemzeti intézményt definiálja. Az Akadémiai Könyvtár az 1997. évi CXL. törvény értelmében országos tudományos szakkönyvtár, állománya 1999-ben 2 millió 158 ezer könyvtári egységet tett ki.

KÜLÖNGYŰJTEMÉNYEK

Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye

Az Akadémia alapításától kezdve gyűjtött kéziratokat, az 1832. évi nagygyűlés megszabta a gyűjtés módját is. A Teleki-könyvtárral kerültek a gyűjteménybe Cornides Dániel történettudós kéziratai, és Teleki József elnök vásárolta meg az első tudóshagyatéket, Kresznerics Ferenc könyveit, kézirateit és pénzgyűjtemé-

nyét. A Kézirattárat, mint különgyűjteményt 1865-ben, a könyvtárnak a Palotába való költözésekor hozták létre. Korábban a kéziratokat a Titoknoki Hivatalban őrizték a mindenkori levéltárnok felügyelete alatt. A Kézirattár az Akadémia palotájának Duna parti szárnyában kapott helyet. A kéziratokat nyitott fapolcokon helyezték el, a könyvtári mintához igazodva, szakrendben. A szakrendet és a feldolgozás módját a két első kézirattáros Rómer Flóris és Jakab Elek dolgozták ki. Ez a szakrend változatlan maradt 1950-ig, a hozzá készült általános katalógus ma is használatban van.

A Kézirattár gyűjtőköre kezdetektől fogva meglehetősen körvonalazatlan volt, stratégia hiányában nem folyt tervszerű gyarapítás. Gyűjtöttek minden a magyar történelemre, irodalomra, nyelvre vonatkozó dokumentumot. A Kézirattár így átlépte a kéziratgyűjtemény határait, részben levéltárrá vált. Jelenlegi helyére, a Palota első emeletére 1949-ben került. Mint már említettük, a Magyar Tudományos Akadémia államosítása után jutott az Akadémia Könyvtára évi, rendszeres költségvetéshez. Ez a Kézirattárnak is rendszeres beszerzési keretet jelentett. Ennek folyományaként újragondolták a gyarapítási stratégiát is. Előtérbe került a vásárláson alapuló szerzeményezés. Az ötvenes évek elején vásárolta meg a könyvtár Ady Endre levelezését, az ún. „mindszenti levelesládát”, a Lányi Eleonóra-kódexet stb. Az ötvenes években határozták meg a Kézirattár gyűjtőkörét: tudósok és írók szellemi hagyatéka a legtágabb értelemben. Megváltozott a Kézirattár belső rendszere is. A rendezésnél új elvet, a proveniencia elvét vezették be és ezzel együtt a szakrendi felállításról áttértek a numerus currens (folyószám) alapú raktári rendre. A Kézirattár története során a gyűjteménynek olyan egységei jöttek létre, amelyek fizikailag nincsenek ugyan különválasztva, mégis tartalmi, vagy formai jegyeik alapján mint kisebb gyűjteményekről beszélhetünk róluk. A legrégebbi ilyen gyűjtemény a „Magyar Codexek” elnevezésű. A régi kéziratári szakok egyike volt, különböző anyagrészekből gyűjtötték össze a kéziratokat; a szándék a régi magyar nyelvemlékek összegyűjtése volt. Ma az ország egyik legjelentősebb régi magyar nyelvemlékeket tartalmazó gyűjteménye, 114 tételből áll, közte a Nagyenyei-kódex, az Érsekújvári-kódex, a Guary-kódex, a Virginia-kódex, a Lázár Zelma-kódex és a Czech-kódex (Kinizsi Pálné Magyar Benigna imádságos könyve). A „Latin kódexek” gyűjteményének története is a könyvtár alapításáig vezethető vissza. Az első és legértékesebb adományok a könyvtáralapító Teleki Józseftől származnak, köztük az 1840-ben adományozott Corvina (Lodovicus Carbo: *Dialogus de Matthiae regis laudibus*. 1473-1475.). Jelentős ajándék volt a Pulszky Ferenc által ajándékozott XIII. századi francia biblia és két, ugyanebből a századból származó óraskönyv. A legjelentősebb gyarapító gróf Vigyázó Ferenc volt, könyvtárából 73 latin és olasz kódex került a gyűjteménybe. A Kézirattár vette állományba az Akadémia átszervezésekor megszüntetett emlékszobák kézíratait is. Így jött létre a Széchenyi-, a Goethe- és a Vörösmarty-hagyatéka. A Kézirattár anyagának túlnyomó részét az írói és tudóshagyatékok teszik ki. Elsőként Kazinczy Ferenc hagyatéka került a Kézirattárba az 1830-as években, azóta olyan értékes hagyatékokkal gazdagodott a Kézirattár, mint a már említett Ady-hagyatéka, Szabó Lőrinc, Kosztolányi Dezső, Veres Péter vagy Pilinszky János hagyatéka. A tudóshagyatékok közül legnagyobb számban történész-hagyatékok találhatók a Kézirattárban (Hajnal István, Domanovszky Sándor, Lukinich Imre és mások hagyatéka), de nem feledkezhetünk meg a Bolyai-hagyatékról, vagy Eötvös Loránd, Fülep Lajos, Toldy Ferenc hagyatékáról sem. A Kézirattár őrzi a Magyar Tudományos Akadémiához benyújtott kandidátusi és

akadémiai doktori értekezéseket. Szintén a Kézirattárban nyert elhelyezést a Régi Akadémiai Levéltár (RAL), amely az alapítástól az 1949-es államosításig tartalmazza az Akadémia tudományos és hivatali működésének iratait. Az akadémiai iratokkal együtt, de azoktól külön kezelve található a Vigyázó-örökségből származó birtokok és bérházak kezelési iratai.

A Kézirattárral egy szervezeti egységben működik az 1954-ben alapított Régi Könyvek Gyűjteménye. Mintegy 1200 ősnymtatványával az ország második legnagyobb gyűjteménye, kilenc unikummal és olyan kincsekkel, mint Mátyás király törvénykönyve (*Constitutiones in clyti regni Hungariae*). Több mint 6600 régi magyar, azaz 1711 előtti könyv található az állományban, ezek közül 2362 a Ráth-gyűjtemény része. A Régi Könyvek Gyűjteményébe tartoznak még az 1501 és 1550 között megjelent antiqua-könyvek és az 1800 előtti külföldi és az 1850 előtti magyarországi nyomtatványok.

Keleti Gyűjtemény

Az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteményének létrejöttében nagy szerepet játszott a magyar orientalisztika igénye egy önálló keleti könyvtár alapítására. Erre megfelelő anyagi erő nem állt rendelkezésre, adott volt viszont az ország keleti tárgyú könyvekben leggazdagabb gyűjteménye, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. A könyvtár állománya addig is a kutatók rendelkezésére állt, de a hatalmas anyagban szétszórva található orientalisztikai irodalom célszerű használata és gyarapítása nehézkes volt. A gyűjtemény megnyitásakor az a cél is az alapítók szeme előtt lebegett, hogy a Keleti Gyűjtemény a magyar orientalisztikai kutatások bázisa legyen. Az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteményének helyiségeit 1950-ben alakították ki. A gyűjtemény alapja a központi könyvtárból kiemelt 15 ezer könyv és mintegy ezer kézirat volt. A Keleti Gyűjtemény megteremtésében legnagyobb szerepe Rásonyi Lászlónak, a jeles turkológusnak, a kolozsvári és ankarai egyetem tanárának volt. A gyűjtemény kialakulásában felbecsülhetetlen szerepük volt azoknak a jeles magyar orientalistáknak, akik könyvek és kéziratok ajándékozásával gazdagították az Akadémiai Könyvtárt. Duka Tivadarnak, Görgey tábornok egykori segédtsztjének, majd Indiában működő hadiorvosnak közvetítésével kerültek az Akadémiára Kőrösi Csoma Sándor tibeti kéziratok és könyvei, valamint Duka Tivadar Csoma életére és működésére vonatkozó gyűjteménye. Kaufmann Dávid hebraista végrendeletében hagyományozta a Magyar Tudományos Akadémiára gazdag hebraika-gyűjteményét. A nemzetközi hírű Kaufmann-gyűjtemény csaknem hatszát kéziratot és kétezer nyomtatott könyvet tartalmaz, köztük illuminált héber kéziratokat, ősnymtatványokat és genizagyűjteményt. Vámbéry Ármin hagyatékát fia, Vámbéry Rusztem ajándékozta az Akadémiának; a hagyaték több, mint 600 művet tartalmaz, benne nagybecsű török, arab és perzsa kéziratok is találhatóak. Stein Aurél, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, Belső-Ázsia úttörő kutatója már 1926-ban elküldte könyvtára egy részét az Akadémiai Könyvtárba, majd végrendeletében egész, felbecsülhetetlen értékű könyvtárát a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta. A Steinkönyvtár alkotja a Keleti Gyűjtemény Belső-Ázsiára vonatkozó gyűjteményének magvát. 1932-ben került az Akadémiai Könyvtár birtokába a neves iszlámkutató, akadémikus, Goldziher Ignác több mint 13 ezer darabból álló levelezése. Szilágyi Dániel turkológus, 1849-es emigráns (1830-1885) könyvtárát halála után vásárolta meg az Akadémia. Szilágyi egyébként arról is nevezetes, hogy ő fedezte fel

a szultáni könyvtárban a Corvinákat és részben az ő közbenjárásával kerültek azok vissza Magyarországra. Kégl Sándor (1862-1920) orientalista, az Akadémiai levelező tagja 11 000 kötetet, köztük 75 , nagyrészt perzsa kéziratot tartalmazó könyvtárát fivére ajándékozta az Akadémia Könyvtárának. Jelentős a Keleti Gyűjtemény belső-ázsiai kéziratok és fanyomatokat tartalmazó anyaga is.

Levéltár

Az államosított Akadémia 1949-től az egész ország tudományos életét irányító szervezetként működött, melyhez kutatóintézeti hálózat is tartozott. Így rövid idő alatt jelentős iratanyag keletkezett; ennek őrzéséről és gondozásáról gondoskodott az Akadémia Elnöksége, mikor 1963-ban létrehozta az Akadémiai Levéltárat. Az Elnökség állásfoglalása abban a tradícióban gyökerezett, mely szerint az Akadémia maga őrzi a működése során keletkezett levéltári anyagot. Az Akadémiai Levéltár 1964-ben kezdte meg működését, mint az Akadémiai Könyvtár egyik osztálya. Feladata az 1949 után keletkezett akadémiai iratok, dokumentumok gyűjtése, őrzése és feldolgozása. A levéltári állomány részét képezik a központi akadémiai szervek iratanyaga és az intézeti hálózat fondjai. Az Akadémiai Levéltár 1970 óta szaklevéltár.

Mázi Béla

Irodalom:

Akadémiai Levéltár fond és állagjegyzék. (Szerk.: Hay Diana) Bp. 1998.

Berlász Jenő – Sz. Németh Mária: *Az Akadémiai Könyvtár múltja és jelene.* Bp. 1956. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 2./

Berlász Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása.* Bp. 1957. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 4./

Csapodi Csaba: *A „Magyar codexek” elnevezésű gyűjtemény* (K 31 – K 114). Bp. 1973. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kéziratárának katalógusai 5./

Csapodi Csaba: *Catalogus collectionis codicum latinorum et graecorum* K 393 – K 500. Bp. 1985. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kéziratárának katalógusai 16./

F. Csanak Dóra: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig.* Bp. 1959. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 14./

F. Csanak Dóra: Kéziratok hagyatékok az Akadémiai Könyvtárban. *Magyar Könyvszemle* 2000. 331-339.

Divald Kornél: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei.* Magyarázó kalauz. Bp. 1917.

Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből. Bp. 1976. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 2(77)./

Ferenczi Zoltán: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának megalapítása. *Akadémiai Értesítő* 1926. 7-17.

Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai 1831-1949.* Bp. 1987. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 18(93).